



Ethics and teaching requirements of religious subjects in schools

*Seyyed Mehdi Hosseini^{*1}*

¹ Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Farhangian University, Tehran, Iran

Corresponding author: mahdi1356@gmail.com

Received:2023/08/13 **Accepted:**2023/11/23

Background and Objectives: Teaching religious subjects is not just transferring information and a religious teacher should be a practical example of religion and ethics for students. It gives pictures and students will be trained without desire for religion. Teaching religious subjects is not just transferring information and a religious teacher should be a practical example of religion and ethics for students. It gives pictures and students will be trained without desire for religion.

Methods: The method of this research is documentary and the data is collected from textual sources.

Findings: The main findings of the research are: the exemplary aspect of the teacher of religious courses, preventing the formation of a negative image in the student's mind about religion and religiosity, awakening the student's right-oriented nature, honoring the student, avoiding the expression of unsubstantiated or unsubstantiated material and avoiding speculative answers. To religious questions of students and regulation of behavior based on the golden rule of ethics.

Conclusion: In this research, the teacher of religious studies has been viewed both as a role model and as a person who has specific organizational obligations. In this research, the duties and responsibilities of the teacher as a citizen, as a teacher, and as an educator of beliefs, ethics, and religious rules have been examined.

Keywords: Religious courses, commitment, responsibility, teacher ethics, religious education

اخلاقیات و الزامات معلمی دروس دینی در مدارس

سید مهدی حسینی*^۱

^۱ استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۰۲

دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲

*نویسنده مسئول: mahdi1356@gmail.com

چکیده
<p>زمینه و اهداف: معلمی دروس دینی، صرفاً انتقال اطلاعات نیست و یک معلم دینی باید الگوی عملی دین و اخلاق برای دانش آموزان باشد هدف این پژوهش، بیان اخلاقیات و الزامات معلمی دروس دینی است چه اینکه اگر یک معلم دینی این موارد را رعایت نکند چه بسا آموزش او نتیجه عکس می دهد و دانش آموزانی بی رغبت به دین تربیت خواهد شد.</p>
<p>روش ها: روش این پژوهش، اسنادی است و داده ها از منابع متنی جمع آوری شده است.</p>
<p>یافته ها: اهم یافته های پژوهش عبارتند از: جنبه الگویی معلم دروس دینی، پیشگیری از شکل گیری انگاره منفی در ذهن دانش آموز در مورد دین و دینداری، بیدار کردن فطرت حق گرایی دانش آموز، تکریم دانش آموز، اجتناب از بیان مطلب غیرمستند یا غیرمستدل و اجتناب از پاسخ حدسی به سوالات دینی دانش آموزان و تنظیم رفتارها بر مبنای قاعده طلایی اخلاق.</p>
<p>نتیجه گیری: در این پژوهش، به معلم دروس دینی هم به عنوان یک الگو و هم به عنوان یک فردی که دارای تعهدات خاص سازمانی است نگاه شده است. در این پژوهش، وظایف و مسئولیت های معلم به عنوان یک شهروند و به عنوان یک معلم و به عنوان یک آموزش دهنده اعتقادات و اخلاق و احکام دین مورد بررسی قرار گرفته است.</p>
<p>کلمات کلیدی: معلم، دروس دینی، تعهد، مسئولیت، اخلاق معلمی، تربیت دینی</p>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

سعادت اخروی انسان در گرو دین و تعلیمات دینی است و معلم این فرصت را دارد که بسان یک پیامبر آسمانی، ایمان را در دل متعلم ایجاد کند و دروس دینی فرصتی هستند که معلم در این دروس، دانش آموزان را با دین و اعتقادات دینی و فلسفه دین آشنا نماید اما اگر از معلم دروس دینی، رفتار و گفتار نابجا سربرزند، همین موضوع، توسط دشمنان اسلام برجسته شده و دین را عامل آن معرفی خواهند کرد و تبلیغات ناروا علیه دین و دینداری انجام خواهند داد. بنابراین یک معلم دروس دینی لازم است بایدها و نبایدهای معلمی دروس دینی را بداند و آنها را رعایت کند و بیش از دیگر معلمان، مواظب رفتار و گفتار خود باشد. امام خمینی در سخنرانی در جمع معلمان دروس دینی می‌فرماید: «خیلی باید چشمها را باز کنید. شغلی که انتخاب کردید بسیار شغل عالی است؛ لکن به مسئولیتش هم باید توجه بکنید. تربیت کنید، مهم تربیت است. علم تنها فایده ندارد، علم تنها مضر است. گاهی این باران که رحمت الهی است وقتی که به گل‌ها می‌خورد بوی عطر بلند می‌شود؛ وقتی که به جاهای کثیف می‌خورد بوی کثافت بلند می‌شود. علم هم همین طور است. اگر در یک قلب تربیت شده علم وارد بشود، عطرش عالم را می‌گیرد. و اگر در یک قلب تربیت نشده یا فاسد بریزد این علم و وارد بشود، این فاسد می‌کند عالم را ... شماها متصدی هستید که این عالم را به نور برسانید از ظلمات. این بچه‌هایی که نورانی هستند آن نورانیت آنها را شکوفا کنید. شما متصدی یک امر بزرگ هستید، آنها را تربیت اسلامی و صحیح بکنید تا ان شاء الله کشور شما سعادت خودش را پیدا بکند.» (موسوی خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۴، ص ۳۹).

هدف از دین و دروس دینی

خداوند متعال در قرآن کریم هدف تشریح روزه را رسیدن به تقوا معرفی کرده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (بقره/۱۸۳) یعنی ای کسانی که ایمان آورده اید روزه بر شما واجب شد مثل ادیان سابق، تا شاید تقوا پیشه کنید. همچنین هدف از تقوا را رسیدن به فلاح بیان کرده است: «اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (آل عمران/۲۰۰). یعنی پرهیزگار باشید تا به فلاح برسید. اما خداوند متعال در قرآن کریم برای فلاح هدفی ذکر نکرده است و این به معنای آن است که فلاح و رستگاری هدف نهایی است و هدف دین و هدف از ارسال رسل و انزال کتب هدایت انسانها به سوی فلاح و رستگاری است. بنابراین هدف اصلی دروس دینی هم رساندن متعلمین به فلاح و رستگاری است.

تربیت دینی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

در بند یک فصل چهارم سند تحول بنیادین آموزش و پرورش تحت عنوان هدف‌های کلان آموزش و پرورش آمده است: «تربیت انسانی موحد و مومن و معتقد به معاد و آشنا و متعهد به مسئولیت‌ها و وظایف در برابر

خدا، خود، دیگران و طبیعت...» و در بند یک فصل ششم تحت عنوان هدف‌های عملیاتی و راهکارها آمده است: «پرورش تربیت یافتگانی که دین اسلام را حق دانسته و آن را به عنوان نظام معیار می‌شناسند و به آن باور دارند.»

وظایف و مسئولیت‌های معلم دروس دینی به عنوان شهروند

۱. الگوی حسنه

معلم باید انبیا را الگوی خود قرار دهد تا بتواند خودش نیز الگوی مناسبی برای دیگران باشد. خداوند متعال در قرآن کریم در مورد اسوه بودن حضرت ابراهیم علیه السلام و پیروان حقیقی او می‌فرماید: «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ (ممتحنه/۴) برای شما الگوی خوبی در حضرت ابراهیم و همراهان او وجود داشت. همچنین در مورد اسوه بودن حضرت رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب/۲۱) مسلماً برای شما در رسول خدا الگویی خوبی وجود دارد.

نفس انسان، او را به راحت طلبی و لذت جویی دعوت می‌کند اما اگر انسان ببیند کسانی هستند که در راه خدا از جان و مال خود می‌گذرند و از هوای نفس خود پیروی نمی‌کنند و نمونه کامل صبر و حلم و گذشت و تلاش و اخلاص هستند، با الگو گرفتن از آنها، می‌تواند بر هوای نفس خود غلبه کند و کاری که صحیح است را انجام دهد نه کاری که لذت بخش است. ضمناً اهمیت مشاهده در یادگیری و گرایش انسان به تقلید و تاثیرپذیری او از محیط، به اهمیت تربیت الگویی می‌افزاید.

در منابع اسلامی، بر بهره‌گیری از الگو و پیروی از اسوه‌های حسنه تأکید شده است. تأثیرپذیری انسان از محیط و گرایش او به تقلید را می‌توان از مبانی اثرگذاری این روش نام برد. امام صادق می‌فرماید: «كُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِغَيْرِ أَلْسِنَتِكُمْ لِيَرَوْا مِنْكُمْ الْجَاهِدَ وَالصِّدْقَ وَالْوَرَعَ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۷، ص ۳۰۹) یعنی دعوت کننده مردم باشید به خیر و نیکی با غیرزبان خود و مردم باید تلاش و راستی و پرهیزگاری از شما ببینند. یعنی در عمل راستی و تلاش و پرهیزگاری را از شما ببینند و الگو بگیرند و این بهترین روش تربیتی است.

به قول شاعر «دو صد گفته چون نیم کردار نیست» و کردار انسان بیشتر از گفتار او در مخاطب اثر می‌گذارد و البته دعوت زبانی هم در جای خود نیکو است اما اثرگذاری دعوت غیرزبانی بیشتر است. در این راستا باید کردار معلمان دروس دینی با گفتارشان هماهنگ باشد و برعکس آنچه می‌گویند در رفتار آنها مشاهده نشود: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» (صف/۲) ای کسانی که ایمان آورده اید چرا چیزی را می‌گویید که خود به آن عمل نمی‌کنید. و در جای دیگری می‌فرماید: «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» (بقره/۴۴) آیا مردم را امر می‌کنید به نیکی ولی خود را فراموش می‌کنید.

در روایت نیز آمده است: «زَلَّةُ الْعَالِمِ كَانْكَسَارِ السِّفِينَةِ تَغْرُقُ وَ تَغْرُقُ» (دیلمی، ۱۳۶۶، ص ۸۴) لغزش عالم مثل غرق شدن کشتی است که غرق می‌شود و غرق می‌کند.

یک معلم دروس دینی، باید در ابتدا در شناخت بیشتر دین و اصلاح خود تلاش کند و سعی کند دیگران را به خدا دعوت کند نه به خود. معلم دروس دینی باید نه تنها در دین و اخلاق، بلکه در کار و تلاش، پشتکار، نشاط، امید، هنر تدریس، آرامش، صبر، حلم، موفقیت علمی، فصاحت و بلاغت، تواضع، مهربانی، صلح رحم، حسن برخورد با همسایه ها و ... به عنوان یک الگوی موفق مطرح باشد. همچنین اگر معلم دروس دینی از برجستگی علمی و عملی و موفقیت‌های فردی و اجتماعی برخوردار نباشد چه بسا مورد اقبال و استقبال دیگران قرار نخواهد گرفت.

معلم دروس دینی باید در بین دانش آموزان از محبوبیت برخوردار باشد. یکی از مهمترین عوامل محبوبیت، دینداری است. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (مریم/۹۶) یعنی آنان که ایمان آورده و عمل صالح انجام دادند، خداوند متعال محبت آنها را در دل مردم قرار می‌دهد. از دیگر عوامل محبوبیت، گشاده رویی است. امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «الْبِشْرُ الْحَسَنُ وَ طَلَّاقَةُ الْوَجْهِ مَكْسَبَةٌ لِلْمَحَبَّةِ وَ قُرْبَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ عُبُوسُ الْوَجْهِ وَ سُوءُ الْبِشْرِ مَكْسَبَةٌ لِلْمَقْتِ وَ بَعْدُ مِنَ اللَّهِ.» (ابن شعبه، ۱۳۶۲، ص ۲۹۶) یعنی خوشرویی و گشاده رویی سبب محبوبیت بین مردم نزدیکی به خدا میشود و ترشرو و اخمو بودن سبب بیزاری دیگران دوری از خداست. همچنین دیگر عوامل محبوبیت عبارتند از: رفق و مدارا، تواضع و احترام به دانش آموزان، رعایت عدل و انصاف، بی‌رغبتی به دنیا، و آراستگی و زیبایی ظاهری است (داودی، ۱۳۸۵، ص ۱۸۱).

تحقیقاتی که در زمینه نقش آراستگی ظاهری در محبوبیت یک فرد انجام شده است نشان می‌دهد که افراد زیبا در بین مردم محبوبیت پیدا می‌کنند و همین سبب حرف شنوی دیگران از او می‌شود و از این جهت افراد زیبا می‌توانند نظر و اعتقادات دیگران را به راحتی تغییر دهند و تحقیق در زمینه میزان علاقه دانش آموزان به درس دینی نشان می‌دهد ظاهر معلم دروس دینی ارتباط مستقیم و مثبت با علاقه دانش آموزان به درس دارد (داودی، ۱۳۸۵، ص ۱۸۲).

۲. حلم و مدارا

شاید یک معلم دروس دینی بیشتر از دیگران، از انحراف و رفتارهای انحرافی دانش آموز ناراحت شود و برای او قابل تحمل نباشد اما باید بدانیم ما مامور به وظیفه هستیم نه نتیجه و ما صرفاً باید وظایف خود را انجام دهیم خواه کسی پند گیرد یا ملال. یک معلم دروس دینی باید حلیم باشد چه اینکه خشم و عصبانی شدن، ممکن است سبب جاری شدن الفاظ نامناسب بر زبان یا رفتاری غیر معقول از یک شخص شود. باید عوامل خشم را شناسایی و کنترل کنیم. مرحوم نراقی برای کنترل خشم موارد زیر را پیشنهاد داده است: برطرف کردن عوامل پیدایش غضب، توجه به احادیث مذمت کننده غضب، توجه به احادیث ستایش کننده کظم غیظ، دوری از مصاحبت با کسانی که قوه غضبیه آنها غالب است و از فضیلت حلم برخوردار نیستند. همچنین باید بدانیم عامل اصلی غضب بیماری دل و وجود نقصان در انسان است چه اینکه مریض زودتر از تندرست عصبانی می‌شود و پیران زودتر از جوانان عصبانی می‌شوند چه بسا افرادی که سر یک لقمه نان خشمگین می‌شوند و بخیل به

تلف شدن یک حبه از اموالش حتی نسبت به دوستان و عزیزان خود عصبانی می شود و از معالجات غضب آن است که انسان در وقت غضب از شر شیطان به خدا پناه ببرد و اگر ایستاده است بنشیند، و اگر نشسته است بخوابد (نراقی، ۱۳۷۸، ص ۲۳۹). همچنین مدارا با دانش‌آموز هم به معنای این است که مقتضیات سنی دانش‌آموز را بداند و حرفها و حرکات و رفتارهای نامناسب احتمالی او را درکن کند و گمان نکند رفتارهای برهم زننده نظم کلاس توسط او به قصد ضدیت با معلم انجام می شود و بلکه اغلب دانش‌آموزان حتی از رفتار زشت خود آگاه نیستند. یک برخورد حلیمانه در موقعیت خاص می تواند نقش بسیار مهمی در ذهنیت مثبت دانش‌آموزان نسبت به دین و معلم دروس دینی داشته باشد.

۳. تنظیم رفتارها بر مبنای قاعده طلایی اخلاق

قاعده طلایی اخلاق که عبارت است از اینکه «شخص باید به گونه‌ای با دیگران رفتار کند که دوست دارد دیگران در شرایط مشابه با او آن گونه رفتار کنند» اگر معلم تصور کند که او دانش‌آموز است آیا به او کم محلی خواهد کرد یا اینکه او را درک می کند و با او به نیکوترین حالت برخورد می نماید. مسلم است که این رعایت قاعده طلایی کمک زیادی می کند به شناخت رفتار درست از غلط، و انتخاب رفتار درست در موقعیت‌های مختلف (رک: شهید ثانی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۹۰).

روش پژوهش

روش این پژوهش، اسنادی است و داده ها از منابع متنی جمع آوری شده است.

یافته ها

اهم یافته های پژوهش عبارتند از: جنبه الگویی معلم دروس دینی، پیشگیری از شکل گیری انگاره منفی در ذهن دانش‌آموز در مورد دین و دینداری، بیدار کردن فطرت حق گرایی دانش‌آموز، تکریم دانش‌آموز، اجتناب از بیان مطلب غیرمستدل یا غیرمستدل و اجتناب از پاسخ حدسی به سوالات دینی دانش‌آموزان و تنظیم رفتارها بر مبنای قاعده طلایی اخلاق

وظایف و مسئولیت‌های معلم دروس دینی به عنوان یک معلم

۱. رعایت تعهدات سازمانی

تلاش در ایجاد روحیه تعاون در دانش‌آموزان و علاقمند کردن آنها به تحقیق و نظم در کارها، اجرای برنامه‌های آموزشی، بهره گرفتن از روشهای مدرن تدریس با استفاده از وسایل کمک آموزشی، ارزشیابی تدریجی و کنترل یادگیری و پیشرفت یا افت تحصیلی دانش‌آموزان، دقت در تصحیح اوراق امتحانی، همکاری با اولیای دانش‌آموزان و دیگر تعهدات سازمانی و وظایف محول شده باید به نحو احسن انجام پذیرد.

۲. تکریم دانش‌آموزان

یک معلم دروس دینی باید بیش از دیگران، نسبت به تکریم دانش‌آموزان اقدام کند. همه مظاهر تکریم از قبیل احوالپرسی و پاسخ به سوال و اجازه دادن جهت بیان مطلب و غیره را رعایت کند. تکریم دانش‌آموز توسط معلم به معنای این است که دانش‌آموز از نظر معلم یک انسان بزرگوار است و شایسته بزرگداشت و اتخاذ چنین روشی سبب می‌شود دانش‌آموز سعی کند همیشه رفتار بزرگوارانه داشته باشد. چون اگر انسان خود را بزرگوار بداند بزرگوارانه رفتار می‌کند و معلم می‌تواند این حس را دانش‌آموز بدهد که بزرگ است و بزرگوار.

ملزومه بین بزرگواری و رفتار بزرگوارانه در روایات زیادی مطرح شده است:

امام سجاد(ع) می‌فرماید: «مَنْ كَرَّمَتْ عَلَيْهِ نَفْسَهُ هَانَتْ عَلَيْهِ الدُّنْيَا» (ابن شعبه، ۱۳۶۲، ص ۲۷۸) هر کسی که خود را بزرگ بداند دنیا در نظر او حقیر خواهد بود.

امیرالمومنین(ع) می‌فرماید: «مَنْ كَرَّمَتْ عَلَيْهِ نَفْسَهُ هَانَتْ عَلَيْهِ شَهْوَتُهُ» (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق، ص ۵۵۵) هر کسی که خود را بزرگ بداند شهوات در نظر او کوچک می‌شود.

۳. اجتناب از بیان مطلب غیرمستند یا غیرمستدل

معلم نباید مطلبی بدون دلیل و مدرک در کلاس مطرح کند. هم در مسائل دینی باید از بیان اعتقادات و احکام دینی بدون سند و مدرک پرهیز شود و هم در مسائل اجتماعی و سیاسی. چه بسیار اتفاق می‌افتد که خبری پخش می‌شود و معلم بر اساس آن خبر نادرست در آن موضوع اجتماعی یا سیاسی اظهار نظر می‌کند و روزهای بعد مشخص می‌شود آن حرف معلم خلاف واقع بوده است در اینجا معلم را متهم می‌کنند به دروغگویی و این نقش بسیار مهمی در ایجاد ذهنیت منفی دانش‌آموز نسبت به معلم خواهد داشت. بنابراین از بهتر است معلم بدون دلیل و سند و مدرک حرف نزند.

۴. تقدیم داشتن تزکیه بر تعلیم

تزکیه از نظر شرف و برتری، مقدم بر آموزش است اما برای حصول تزکیه ابتدا باید سراغ علم رفت. لذا در قرآن کریم در آیه شریفه «وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» (جمعه/۱) تزکیه را قبل از تعلیم کتاب و حکمت، و در دعای ابراهیم (پ) «وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ» (بقره/۱۲۹) تعلیم کتاب و حکمت را قبل از تزکیه ذکر کرده است؛ این بدان جهت بوده است که آیه اولی در مقام توصیف تربیت مؤمنین امت، توسط رسول خدا (ص) است که بیانگر اهمیت تزکیه، و تقدم رتبه آن بر تعلیم معارف حقیقی است، اما در آیه دوم، ابراهیم(ع)، از خدا می‌خواست که زکات و علم به کتاب و حکمت به ذریه‌اش بدهد، و معلوم است که اول باید علم به اعمال صالح و اخلاق فاضله پیدا کرد، و بعد به آنها عمل کرد تا به تدریج پاکی دل هم به دست آید (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۹، ص ۲۶۵؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۰، ج ۳، ص ۲۵۹).

بنابراین علم وسیله است و تزکیه هدف؛ و تزکیه از اهمیت زیادی برخوردار است. اگر در جایی بین تزکیه و تعلیم تعارضی پیش بیاید مسلم است که تزکیه مقدم است. مثلاً اگر بین یادگیری اجباری روخوانی قرآن کریم و آسان گرفتن درس جهت پیشگیری از بدبین شدن به دین تعارضی پیش بیاید مسلم است که پیشگیری از بدبین شدن مقدم است.

۵. اجتناب از پاسخ حدسی به سوالات دینی دانش آموزان

بر معلمان دروس دینی توصیه می شود که در پاسخ به سوالاتی که جوابش را نمی دانند شرم نکنند و بگویند نمی دانم چه اینکه هیچ کسی نمی تواند ادعا کند که جواب همه سوالات را بلد است بنابراین هر چه عالم تر هم باشد حتماً جواب بسیاری از سوالات را نمی داند و آنچه بسیار مورد نکوهش است جواب حدسی و جواب غلط دادن به سوالات است. در این راستا بهتر است معلم دروس دینی یک سری از سوالات پرتکرار را مطالعه کند و آمادگی در زمینه شبهات دینی کسب کند و اگر جواب سوالی را نمی داند بگوید: نمی دانم.

۶. بهره‌گیری از روشهای تربیتی کارآمد در جهت ترغیب به عمل صالح

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان می گوید: راه تهذیب اخلاق، تکرار عمل صالح است تا در او عادت شود و انسانها به روشهای مختلفی برای انجام و تکرار عمل ترغیب می شوند یکی در نظر داشتن اینکه این کار بخصوص فواید دنیوی برای انسان دارد و از این طریق برای به دست آوردن فواید دنیوی زحمت کار و تلاش را بر خود هموار می کنند و راه دیگر ترغیب به انجام عمل صالح که طریقه انبیا است در نظر داشتن فواید اخروی است و روش خاص قرآن کریم این است که انسانها طوری خدا را بشناسند که بدانند همه چیز دست خداوند است و او مهربان است و در عین حال عادل و غضب کننده به ظالمین و گنهکاران. انسان خداشناس و خدامحور، خدا را دوست می دارد و از عذاب او هم ترسان است همچنین انسان خدامحور هر کاری را برای جلب رضایت خدا و ترس از غضب او انجام می دهد (رک: طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۳۵۵-۳۷۴). انسان توحیدی همیشه و در همه حال، صبور و مقاوم و امیدوار و پرنشاط و پرکار خواهد بود چون می داند که همه اعمال او ثبت می شود و خداوند مهربان و حکیم هیچ عملی از او را بدون پاداش نمی گذارد. بهترین روش تربیتی، روش تربیت قرآن کریم است که یک نفر چنان توحیدی تربیت شود که هر کاری از کارهای صرفاً برای نزدیکی بیشتر به خدا و جلب رضایت او و پیشگیری از غضب او باشد. همچنین معلم دروس دینی برای تحقق تربیت دینی دانش آموزان باید علاوه بر ایفای نقش آموزشی و الگویی خود، در حد توان خودش تلاش کند عوامل و اسباب فساد و گناه در فضای مدرسه را نیز از بین ببرد و معلمان دیگر را نیز در امر تربیت دینی دانش آموزان مشارکت بدهد (رک: داودی، ۱۳۸۵، ص ۲۲۱).

۷. بیدار کردن فطرت حق گرایی

فطرت به معنای گرایش ها و بینش های مادرزادی موجود در ذات انسان است. اگر فطرت حق گرایی در انسان بیدار شود، می تواند به خودی خود همه خوبی ها و حقایق را به همراه داشته باشد. فطرت حق گرایی در همه انسانها وجود دارد منتهی در برخی انسانها دچار غبار غفلت شده است. در واقع اگر چه دچار غبار غفلت

شده است بازهم در انسان به صورت بالقوه وجود دارد و باید به فعلیت درآید (رک: داودی، ۱۳۸۵، ص ۱۷۰). انسان در دوره کودکی که هنوز با گناه و رفتارهای متناقض با فطرت، سبب غبارآلود شدن فطرت انسانی خود نشده است بیشتر از دوره‌های سنی بزرگسالی آماده پذیرش حق است. امام صادق علیه السلام به یکی از یاران خود فرمودند: «عَلَيْكَ بِالْأَحْدَاثِ فَإِنَّهُمْ أَسْرَعُ إِلَى كُلِّ خَيْرٍ» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۶، ص ۱۸۷) تو را سفارش میکنم به توجه به نوجوانان که آنها پذیراتر هستند نسبت هر خیری.

وظایف و مسئولیت‌های معلم دروس دینی به عنوان معلم دروس دینی

۱. پیشگیری از شکل‌گیری انگاره منفی در ذهن دانش‌آموز در مورد دین و دروس دینی

انگاره‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای در عملکرد و اعمال و رفتار انسان دارند و باید تلاش کنیم برای امور مثبت انگاره منفی در ذهن افراد شکل نگیرد (فرامرز قراملکی، برخورداری، و موحدی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۸).

چه بسا اولین مواجهه یک دانش‌آموز با دروس دینی در مدرسه اتفاق می‌افتد حتی اگر در خانواده هم آموزش دینی وجود داشته باشد مواجهه اولیه دانش‌آموز با دروس دینی که امکان مقایسه آن با دیگر دروس برای او فراهم است، اهمیت زیادی دارد. یک معلم دروس دینی باید صفر تا صد رفتارهای خود را طوری تنظیم نماید که انگاره منفی در ذهن دانش‌آموز شکل نگیرد. مثلاً انگاره اینکه دین صرفاً یک سری نصایح است، دین صرفاً یک سری متون سخت و غیرقابل فهم است، دین یک سری قوانین خشن است، دین صرفاً برای ایجاد آرامش است، دین برنامه‌ای برای سخت‌گیری به انسانها است، دین صرفاً روخوانی قرآن است، دین صرفاً بازگشت به گذشته و تداوم اعتقادات پیشینیان است، و هزاران مورد دیگر از انگاره‌هایی که ممکن است در مدارس شکل بگیرد این در حالی است که دین برنامه‌ای آسمانی جهت هدایت انسانها و جهت تامین سعادت دنیوی و اخروی انسانها و ایجاد صلح و امنیت و آرامش و محبت و انس و الفت بین انسانها است. دین منبع نشاط و شادی و شادکامی و منبع بزرگ انگیزاننده کار و تلاش و پشتکار و مقاومت در مقابل سختیها و صبوری و گذشت و حسن برخورد و تعلیم و تعلم و در یک کلمه منبع همه خوبی‌ها است. همچنین در مورد دروس دینی باید تلاش کنیم این انگاره در ذهن دانش‌آموز شکل نگیرد که دروس دینی صرفاً برای وقت‌گذرانی است یا صرفاً برای اجبار و الزام دانش‌آموز به دین و دینداری، و به جای آن، باید دروس دینی دروس آموزش راه زندگی باشد و دروسی باشد برای اینکه ضمن نفی پوچ‌گرایی سبب شود دانش‌آموز به معنای اصیل زندگی پی ببرد و به آینده خود امیدوار گردد و نشاط و تلاش و پشتکار را یاد بگیرد.

۲. پرورش ایمان دانش‌آموز

ایمان از ریشه اَمِن است. اَمِن در لغت به معنای آرامش و طمأنینه و خاطر جمع بودن از عدم وقوع خطر، زوال ترس و آسودگی خاطر و به معنای تصدیق و در معنای مقابل خیانت و تکذیب و کفر و ترس استعمال شده است (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۲۳؛ مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۱، ص ۱۶۳). راغب در مفردات آورده است که معنای ایمان عبارت است از تصدیقی که با اطمینان قلبی همراه است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۹۱).

در روایات در معنای ایمان آمده است: **الْإِيْمَانُ مَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ وَ إِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ وَ عَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ**؛ ایمان شناخت با قلب و اقرار با زبان و عمل با اعضای بدن است (شعیری، بی تا، ص ۳۶).

در روایت دیگری آمده است: **الْإِيْمَانُ إِقْرَارٌ وَ عَمَلٌ وَ الْإِسْلَامُ إِقْرَارٌ بِلَا عَمَلٍ**؛ ایمان اقرار و عمل است ولی اسلام صرفا اقرار است (شعیری، بی تا، ص ۳۶).

اسلام صرف شهادتین گفتن است اما ایمان یقین همراه با پذیرش و التزام عملی بر اساس آن است به عنوان مثال کسی که بداند و بپذیرد که آتش می سوزاند در عمل هم بر اساس باور خود رفتار کند چنین ایمان دارد به سوزاندن آتش. بنابراین صرف پذیرش و باور داشتن به یک چیزی ایمان نیست و اگر باور و پذیرش علمی همراه با التزام عملی نباشد ایمان صدق نمی کند. ایمانی مطلوب است که همزمان به همه حقایق دینی مثل خداوند، ملائکه، کتب، رسل، و روز جزا تعلق بگیرد. بنابراین، اگر کسی بگوید: من به نبوت پیامبر اسلام (ص) ایمان دارم و به نبوت سایر انبیا ایمان ندارم، یا بگوید: همه پیامبران را قبول دارم ولی فلان حکمی که یکی از پیامبران آورده قبول ندارم، برای مؤمن بودنش کافی نیست و او کافر خواهد بود. از دیدگاه قرآن، ایمان نسبت به جمیع انبیا و نسبت به جمیع ما انزل الله و همچنین نسبت به جمیع محتویات رسالت هر یک از پیامبران باید مطلق باشد و تجزیه پذیر نیست. و اگر کسی در ایمان به اینگونه موارد، تبعیض قائل شود، این ایمان برایش مفید نیست و در وصول وی به سعادت اخرویش تأثیری ندارد (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۱۳۴).

هر چه ایمان قوی تر باشد اعمال انسان صالح تر می شود و عمل صالح بیشتری از انسان سر می زند و هر چه اعمال صالح بیشتری از انسان سر بزند ایمانش قوی تر می شود. معلم دینی باید ایمان به معنایی که گفته شد را در دل دانش آموز ایجاد کند و اگر ایمان باشد عمل صالح نیز به عنوان لازمه آن همیشه همراه آن خواهد بود.

برخی از اساتید برای ایجاد باور قلبی و ایمان در دانش آموز موارد زیر را پیشنهاد داده اند: بیدار کردن فطرت حق گرایی، تقویت قدرت تفکر، تقویت قدرت تشخیص حق از باطل، مقبولیت و محبوبیت و اعتبار علمی و عملی داشتن معلم، انتخاب روش بهتر در تبیین آموزه های دینی، پاسخ به سوالات. (داوودی، ۱۳۸۵، ص ۲۲۱)

۳. اجتناب از پروراندن شبهه دینی

گاهی اتفاق می افتد که معلمی در مقام پاسخ دادن به یک شبهه دینی، دقایق طولانی به طرح شبهه می پردازد و شبهه را به صورت کامل در ذهن مخاطب می پروراند اما پاسخ آن را بسیار کوتاه بیان می کند و چه بسا مخاطب همان جواب کوتاه را توجه نمی کند و آنچه در ذهن او می ماند شبهه است و بهتر است مستقیماً به پاسخ به شبهه پرداخته شود و در همان پاسخ شبهه، شبهه و پاسخش برای مخاطب مشخص می شود.

۵. توجه به اینکه همه ما مأمور به وظیفه ایم نه نتیجه

حضرت امام خمینی تاکید داشتند که «همه ما مأمور به ادای تکلیف و وظیفه ایم نه مأمور به نتیجه» (موسوی خمینی، ۱۳۸۹، ج ۲۱، ص ۲۸۴) و چه بسیار اتفاق می افتد که با وجود عمل به وظیفه، نتیجه دلخواه حاصل نمیشود و از این جهت نباید خود را مذمت کنیم که چرا نتیجه دلخواه حاصل نشد. خداوند در قرآن کریم

حضرت رسول اکرم α را به خاطر تاسف زیاد بر عدم ایمان مشرکین مذمت می کند و می فرماید: «فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا» (کهف/۶) یعنی گویی قصد داری به خاطر ایمان نیاوردن عده‌ای خود از شدت اندوه خود را هلاک کنی. کلمه هدایت بر دو معنی آمده است یکی نشان دادن راه و دیگری رساندن به مقصد. (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۷، ص ۱۴۷) آنچه از هدایت وظیفه معلم است هدایت به معنای نشان دادن راه است نه رساندن به مقصد. استاد مظاهری در این زمینه می گوید: «معلم اخلاق، معلم دینی یا معلم در علوم طبیعی، فقط می تواند ارائه طریق کند، راه را نشان بدهد» (مظاهری، ۱۳۷۷، ص ۱۰۳). ضمن اینکه اصلی ترین برنامه دین نیز نشان دادن راه است: «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» (بقره/۲۵۶) در پذیرش دین اکراهی نیست و در دین راه درست از نادرست تبیین شده است.

بنابراین معلم راهنمای راه سعادت نه رساننده اجباری به آن. و از این جهت نباید نسبت به گمراهی عده‌ای، غمگین یا خشمگین شود و همواره به وظیفه خود عمل کند و نتیجه را به خدا بسپارد که ما فقط مامور به وظیفه هستیم نه نتیجه.

۶. تلاش برای افزایش علاقه دانش آموزان به دروس دینی

معلم دروس دینی باید طوری عمل کند که همه دانش آموزان خوشحال باشند که در آن روز درس دینی دارند. جهت افزایش علاقه آنها به درس دینی میتوان از قصه‌های قرآنی و دیگر قصه‌های جذاب متناسب با سن دانش آموز در کلاس مطرح کرد. همچنین قرائت اشعار متناسب با دروس دینی، هدیه دادن به جا و به اندازه و متناسب با عمل، شوخ طبعی و بشاش بودن معلم، بازیهای فکری و پخش فیلم‌های متناسب می تواند در افزایش علاقه دانش آموز به دروس دینی کمک کند. همچنین باید به شدت از اجبار کردن دانش آموز اجتناب شود چه اینکه چه بسا اجبار دانش آموز در مورد دروس دینی، سبب بدبینی به دین و دروس دینی را فراهم آورد.

۷. افزایش اعتماد به نفس دانش آموزان در یادگیری متون دینی

معلم دروس دینی باید طوری رفتار کند که دانش آموزان توانایی‌های خود را در یادگیری متون دینی باور کنند. اعتماد به نفس به معنای این است که یک شخص استعداد و توانمندی خود را باور کند و نقطه مقابل اعتماد به نفس این است که کسی توانایی خود را باور نداشته باشد. معلم دروس دینی باید در تدریس متون دینی طوری عمل کند که همه دانش آموزان باور کنند که میتوانند متون دینی را فراگیرند. اگر معلم دروس دینی فراتر از ادراک دانش آموزان تدریس کند و سوالات سخت بپرسد اعتماد به نفس دانش آموز پایین می آید و تصور می کند که توانایی یادگیری دروس دینی را ندارد. در این راستا باید سطح ادراک دانش آموزان مورد توجه قرار گیرد و حتی دانش آموزی که به لحاظ درک دروس دینی ضعیف تر است از او سوالات آسانتر پرسیده شود تا ضمن پاسخگویی به آن، اعتماد به نفسش بالاتر رود.

۸. مراقبت از سرزدن رفتار منفی به صورت ناآگاهانه

گاهی معلم سلام دادن دانش‌آموز را نمی‌شنود و بالطبع جواب هم نمی‌دهد و همین منشا دلخوری و بدبینی نسبت به معلم می‌شود لذا معلم باید به خصوص در محیط مدرسه حواس خود را نسبت به اطراف خود جمع کند و مواظب باشد رفتاری نامناسب هرچند ناخود آگاه از او سرزنند. گاهی نیز جواب سلام را آهسته می‌دهد و دانش‌آموز جواب سلام معلم را نمی‌شنود و از این جهت گفته شده است سلام را بلند جواب بدهید. معلم دروس دینی بهتر است در سلام دادن، حضرت رسول اکرم(ص) را الگوی خود قرار دهد و حتی به کوچکتر از خود نیز سلام دهد و حداقل هنگام ورود به کلاس سلامی گرم و محبت آمیز همراه با اقتدار می‌تواند شروع خوبی برای درس دینی باشد.

در پایان اینکه آنچه از محاسن، همه معلمان دارند معلم دروس دینی باید یکجا داشته باشد. بنابراین باید همه آنچه به عنوان آداب معلمی در کتاب منیة المرید آمده است را رعایت کند:

معلم دروس دینی باید با آوردن دلایل قاطع و روشن و قانع کننده دانش‌آموزان را نسبت به آموزش علم و تلاش و پشتکار ترغیب کند.

معلم دروس دینی باید با آوردن دلایل قاطع و روشن و قانع کننده و با روش پدران و محبت آمیز آنها را از محرمات و مکروهات نهی کند.

معلم باید بین دانش‌آموزان مساوی در سن و فضیلت و دیانت تبعیض قائل نشود. تبعیض بین دانش‌آموزان سبب می‌شود معلم بین دانش‌آموزان دیگر منفور شود(شهید ثانی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۸۹-۲۲۳).

معلم دروس دینی باید از تجربه معلمان باتجربه و علم روش تدریس استفاده کند تا بهترین کلاسداری را داشته باشد و بتواند با شگردهای هوشمندانه و هنرمندانه کلاس را به نحو احسن کنترل کند و نمونه یک معلمی باشد که در کلاسداری از بهترین روش برخوردار است. اگر همه آنچه گفته شد در یک معلم دروس دینی جمع شود سعادت دنیا و آخرت او تامین شده و خواهد توانست در تربیت دینی دانش‌آموزان موفقیت فراوان کسب کند.

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، به معلم دروس دینی هم به عنوان یک الگو و هم به عنوان یک فردی که دارای تعهدات خاص سازمانی است نگاه شده است. در این پژوهش، وظایف و مسئولیت‌های معلم به عنوان یک شهروند و به عنوان یک معلم و به عنوان یک آموزش دهنده اعتقادات و اخلاق و احکام دین مورد بررسی قرار گرفته است. مسئولیت سنگینی که بر دوش معلمان دروس دینی وجود قرار گرفته است اقتضا میکند توجه بیشتری به ساختار و محتوای تدریس دروس دینی مبذول داشته شود. معلم دروس دینی باید یک شهروند خوب و یک معلم تلاشگر و دلسوز نسبت به دانش‌آموزان باشد و دروس دینی را نه فقط به عنوان دروس نظری تدریس کند و بلکه باید

تلاش کند در عمل دانش آموزان به دین و دینداری علاقه مند کند و با عمل آنها را دین و دینداری دعوت نماید. در این پژوهش، تعهدات سازمانی و زمینه‌های مختلف الگویی و روش برخورد با دانش‌آموز و روش تدریس مورد بررسی قرار گرفت و سعی بر این بود که با عبارت روان تر مطالب مورد نیاز در راستای بهبود انجام وظایف و مسئولیتهای معلمان دروس دینی بیان گردد.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ابن شعبه، حسن بن علی. ۱۳۶۲. *تحف العقول*. چاپ دوم، قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- حر عاملی، محمد بن حسن. ۱۴۰۹. *وسائل الشیعه*. چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.
- داوودی، محمد. ۱۳۸۵. *نقش معلم در تربیت دینی*. چاپ دوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه - سمت.
- دیلمی، حسن بن محمد. ۱۳۶۶. *أعلام الدین فی صفات المؤمنین*. چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. ۱۴۱۲. *مفردات الفاظ القرآن*. چاپ اول، بیروت: دارالقلم.
- شریف الرضی، محمد بن حسین. ۱۴۱۴. *نهج البلاغه (صبحی الصالح)*. چاپ اول، قم: هجرت.
- شعیری، محمد بن محمد. بی تا. *جامع الأخبار*. چاپ اول، نجف: المطبعة الحیدریه.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی. ۱۴۰۹. *منیة المرید فی أدب المفید و المستفید*. چاپ اول، قم: مرکز النشر التابع لمکتب الإعلام الإسلامی.
- طباطبایی، سید محمد حسین. ۱۴۱۷. *المیزان فی تفسیر القرآن*. چاپ پنجم، قم: اسلامی.
- فرامرزی قراملکی، احد، زینب برخوردار، و فائزه موحدی. ۱۳۹۵. *اخلاق حرفه‌ای در مدرسه*. تهران: موسسه خیریه آموزشی فرهنگی شهید مهدوی، موسسه آموزشی، فرهنگی پیام‌آوران شهید مهدوی.
- قرشی، سیدعلی اکبر. ۱۳۷۱. *قاموس قرآن*. چاپ ششم، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمد باقر. ۱۴۰۳. *بحار الأنوار*. چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مصباح یزدی، محمد تقی. ۱۳۹۴. *اخلاق در قرآن*. چاپ هشتم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مصطفوی، حسن. ۱۴۳۰. *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. چاپ سوم، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- مظاهری، حسین. ۱۳۷۷. *در ساحل سپیده اخلاص*. چاپ اول، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- معاونت آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشگاه فرهنگیان. ۱۳۷۴. *برنامه درسی دوره کارشناسی پیوسته رشته آموزش الهیات*. تهران: دانشگاه فرهنگیان.
- مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۸۰. *تفسیر نمونه*. چاپ چهل و پنجم، قم: دار الکتب الإسلامیه.

موسوی خمینی، سید روح الله. ۱۳۸۹. *صحیفه امام*. چاپ پنجم، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).

نراقی، احمد. ۱۳۷۸. *معراج السعاده*. چاپ ششم، قم: هجرت.

